

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477): 322

Doi: 10.55315/graphic.1.2021.32-37

Тематична рубрика: історія.

**ВІДНОСИНИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ДЕРЖАВИ
В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ****Федір Проданюк**

кандидат історичних наук, доцент

*Київський національний університет технологій та дизайну**м. Київ, Україна*

EMail: prodanyuk.fm@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3121-658X>

Анотація. У статті проаналізовано особливості церковного життя на території України у 1917 р., з'ясовано ставлення лідерів Української Центральної Ради (УЦР) та Генерального секретаріату до внутрішнього життя церкви на території України. Показано, що весною 1917 р. серед духовенства України набувають поширення дві течії. Представники вищого духовенства та значної частини священників шукають порозуміння й підтримки у Тимчасового уряду. На противагу їм, незначна частина нижчого духовенства активно підтримує національно-визвольний рух на території України та активно захищає ідеї відновлення самостійності православної церкви на українських землях. У квітні 1917 р. представники першої розпочали активну підготовку до Всеросійського з'їзду православного духовенства і мирян, який розпочав свою роботу 1 червня 1917 р. у Москві, а меншість бере активну участь в утворенні УЦР. Ініціаторами ідеї перебудови православної церкви на території України стали національна інтелігенція та представники нижчих чинів духовенства. Весною 1917 р. майже в усіх регіонах України проходили пастирські збори, на яких було ухвалено рішення підтримати УЦР та направити до неї представників духовенства. Священники та парафіяни Волині, Переяславщини, Поділля та Полтавщини звернулися з проханням до керівництва Росії створити на території українських губерній особливу автономну митрополію. 7 (20) січня 1918 р. у Києві розпочав свою роботу Всеукраїнський православний церковний собор, на якому було заявлено про необхідність підтримати прагнення національно налаштованого духовенства до створення незалежної від РПЦ Української церкви. Однак наступ більшовиків на Київ не дозволив його делегатам завершити роботу. На Соборі прихильники автокефальної церкви України не знайшли підтримки від значної частини делегатів, не підтримали їх і представники УЦР та українського уряду.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, церква, автокефальний рух, Генеральний секретаріат.

**RELATIONS BETWEEN THE ORTHODOX CHURCH AND THE
STATE DURING THE UKRAINIAN CENTRAL COUNCIL****Fedir Prodanyuk****PhD, (historical sciences)***Kyiv National University of Technology and Design**Kyiv, Ukraine*

E-Mail: prodanyuk.fm@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3121-658X>

Abstract. The article analyzes the peculiarities of church life in Ukraine in 1917, clarifies the attitude of the leaders of the Ukrainian Central Council (UCC) and the General Secretariat to the internal life of the church in Ukraine. It is shown that in the spring of 1917 two currents became widespread among the clergy of Ukraine. Representatives of the higher clergy and a large number of priests seek understanding and support from the Provisional Government. In contrast, a small part of the clergy actively supports the national liberation movement in Ukraine and actively defends the idea of restoring the independence of the Orthodox Church in the Ukrainian lands. In April 1917, representatives of the first began active preparations for the All-Russian Congress of Orthodox Clergy and Laity, which began its work on June 1, 1917 in Moscow, and the minority took an active part in the formation of the UCC. The initiators of the idea of restructuring the Orthodox Church in Ukraine were the national intelligentsia and representatives of the lower ranks of the clergy. In the spring of 1917, pastoral meetings were held in almost all regions of Ukraine, at which it was decided to support the UCR and send representatives of the clergy to it. Priests and parishioners of Volyn, Pereyaslav, Podillya and Poltava asked the Russian leadership to create a special autonomous metropolis in the Ukrainian provinces. On January 7 (20), 1918, the All-Ukrainian Orthodox Church Council began its work in Kyiv, at which it was declared necessary to support the aspirations of the nationally clergy to establish a Ukrainian church independent of the ROC. However, the Bolshevik offensive on Kyiv did not allow its delegates to complete its work. At the Council, supporters of the Autocephalous Church of Ukraine did not find support from a large number of delegates, nor did representatives of the UCR and the Ukrainian government.

Key words: Ukrainian Central Rada, church, autocephalous movement, General Secretariat.

Вступ. 6 січня 2019 р. Православна церква України отримала від Вселенського патріарха Варфоломія I Томос про автокефалію. Константинополь, враховуючи ці обставини та історичні передумови, фактично легітимізував багатоміжові зусилля українського народу, спрямовані на створення та забезпечення умов для існування власної Помісної православної церкви [1]. Тому вивчення досвіду державної політики щодо взаємовідносин церкви й релігії в добу Української революції в 1917-1921 рр. та започаткування автокефального руху УПЦ у період УЦР має не лише наукове, але й практичне значення.

Аналіз наукових джерел та літератури. Взаємовідносини церкви та держави в різні періоди Української революції 1917-1921 рр. досліджували: Б. Андрусишин, І. Власовський, І. Ільченко, О. Ігнатуша, Т. Євсєєва, А. Киридон, В. Кириченко, Ю. Катунін, С. Мякота, Л. Пилявець, О. Ткачук, Ф. Турченко, Н. Шип, В. Силантьєв, В. Ульяновський та інші. Однак, ще й сьогодні багато питань релігійного життя України в 1917-1921 рр. потребують детального аналізу.

Мета наукової розвідки – з'ясувати особливості зародження автокефального руху на території України у 1917-1918 рр. та охарактеризувати відносини православної церкви й УЦР у названий період.

Завдання – дати визначити особливості процесів, що проходили серед православного духовенства у 1917 р.; проаналізувати позицію керівництва УЦР та Генерального секретаріату до православної церкви на території України.

Викладосновних матеріалів дослідження. Переважна більшість дослідників історії автокефального руху на території України дотримуються точки зору, що національний рух в православній церкві до початку Української революції 1917-1921 рр. не набув широкого розвитку [2; 3, с. 41]. На думку відомого вітчизняного історика В. Ульяновського, «загалом у середовищі духовенства всіх рівнів у принципі був достатньо незначний відсоток свідомих прибічників української національної ідеї» [4, с. 26]. Значний вплив на його поширення мали Лютнева буржуазно-демократична революція в Росії та український національно-демократичний рух. 20 березня 1917 р. Тимчасовий уряд оприлюднив свою постанову «Про скасування віросповідних та національних обмежень» [5, с. 137], яка підірвала централізовану систему управління та внутрішнього церковного життя й сприяла поширенню в РПЦ демократичних засад. Ініціатором ідеї перебудови православної церкви на території України стали національна інтелігенція та представники нищих чинів духовенства. Поряд з цим, повалення самодержавства, усунення від політичної влади дворянства сприяли посиленню кризових явищ в самій Російській православній церкві (РПЦ). Під їхнім впливом весною 1917 р. в РПЦ набувають поширення опозиційні рухи та вимоги нищого духовенства про організацію демократичної системи церковного управління [3, с. 43].

Автор статті підтримує точку зору багатьох дослідників: весною 1917 р. серед духовенства України поширюються дві течії. Перша охоплювала вище духовенство та значну частину священників, які прагнули знайти порозуміння й підтримку в Тимчасового уряду. Друга тривалий час була нечисленною. Вона складалася з віруючих мирян та незначної частини нижчого духовенства, які активно підтримували національно-визвольний рух на території України та захищали ідеї відновлення самостійності православної церкви на українських землях.

У квітні 1917 р. представники першої розпочали активну підготовку до Всеросійського з'їзду православного духовенства і мирян, який розпочав свою роботу 1 червня 1917 р. у Москві, а меншість активно підтримувала процес утворення та зміцнення позицій УЦР. Поряд з цим, весною 1917 р. керівництво РПЦ стало ініціатором парафіяльної реформи. Її головним завданням була спроба наблизити служителів церкви до вірян. РПЦ прагнула втримати свій вплив на мирян шляхом залучення їх до вирішення церковних та парафіяльних питань. Однак, проти її проведення активно виступила значна частина вищого духовенства. Саме вони фактично блокували її проведення на території Росії [6, с. 11].

19 березня 1917 р. в Києві відбулася 100-тисячна маніфестація патріотично налаштованих сил. Під час цієї події частина духовенства Києва відкрито підтримала представників українського національно-визвольного руху. Православне духовенство відправило панахиду по Т. Шевченкові у Володимирському соборі [8], а низка священників брала активну участь у маніфестації. У квітні 1917 р. незначна їх частина була залучена до підготовки та проведення Всеукраїнського національного конгресу у Києві. 17 травня 1917 р. під час засідання комітету УЦР делегат від українського духовенства м. Києва о. Ходзицький вніс пропозицію кооптувати до складу Української Центральної Ради єпископа Дмитрія. Однак переважна більшість членів комітету УЦР не підтримала пропозицію [9, с. 89].

Під впливом національно-визвольного руху на території України частина православного духовенства схвалює використання української мови як офіційної під час богослужіння. Питання українізації було вперше підняте на зборах кліру та мирян Катеринославської єпархії 4 липня 1917 р. Більшістю голосів було ухвалено проводити українізацію богослужіння, забезпечити духовні заклади україномовною релігійною літературою та створити спеціальну комісію з перекладу Святого Письма [6, с. 13].

Більшість сучасних дослідників дотримуються точки зору, що тривалий час лідери УЦР та представлені в ній члени УПСР та УСДРП відкрито не висловлювали власну точку зору щодо становища православної церкви на території України. Зокрема, це питання навіть не згадувалося в текстах Першого та Другого Універсалів УЦР. Не підіймали його й члени Генерального секретаріату у своїй «Декларації ..» від 27 червня 1917 р. [9, с. 157–160]. І це, мабуть, не випадково. Адже, у «Постановах комісії по реорганізації національного складу Української Центральної Ради» від 28 червня 1917 р. представнику українського духовенства відводилося всього 1 місце [9, с. 139].

Весною 1917 р. майже в усіх регіонах України пройшли пастирські збори, на яких було ухвалено рішення підтримати Українську Центральну Раду (УЦР) та направити до неї представників духовенства. Однак, керівництво УЦР залишилося байдужим до подібних зібрань віруючого населення. У квітні 1917 р. у Києві проходив єпархіальний з'їзд духовенства і мирян. Його головою обрали відомого українського церковного діяча та історика Василя Липківського. З'їзд ухвалив низку важливих рішень, які мали значний вплив на поширення автокефального руху на українських землях: прийнято рішення про відродження українських церковних традицій; про демократизацію церковного життя; про виборність духовенства тощо. Поряд з цим, також прийнято ухвалу, що «в автономній Україні має бути незалежна від Синоду Українська церква». У травні 1917 р. за участю В. Липківського у Києві було організоване «Братство Воскресіння Христа». У колі діячів цього братства утвердилася ідея про необхідність скликання Всеукраїнського церковного собору, який мав розв'язати питання про устрій православної церкви України [10].

Поряд з цим, священники та парафіяни Волині, Переяславщини, Поділля та Полтавщини звернулися з проханням до керівництва Росії створити на території українських губерній особливу автономну митрополію [2; 3, с. 45]. На з'їздах активно обговорювалося питання про організацію Всеукраїнського церковного центру в Києві. Як результат – створюється ініціативний орган для відділення українських єпархій – від Руської православної церкви – «Виконавчий комітет духовенства і мирян» [11].

Одним із напрямів діяльності духовенства на території України було відновлення старих та становлення нових православних церковних братств. Серед братств дослідники виділяють дві течії: 1) консервативну, що обстоювала збереження наявного церковного ладу з незначним його реформуванням; 2) національно-радикальну, яка передбачала докорінні реформи в галузі церковного управління, а згодом дала імпульс розвитку автокефального руху в Україні. В основному, центри таких організацій знаходилися в Києві, а в Катеринославі були лише їхні відділи [6, с. 11].

Першим проявом активної позиції представників українських політичних партій до церковних проблем на території України стала низка публікацій влітку 1917 р. в національних часописах. У червні 1917 р. українська щоденна газета «Нова Рада» звернулася із закликом до вченої колегії професорів Київської духовної академії розпочати перебудову православної церкви на території України. Першочергове завдання Академії – очолити рух щодо автокефалії православної церкви України та розпочати роботу з українізації духовних шкіл на українських землях [12]. У цей період аналогічні вимоги включили до своїх програм й інші національні політичні партії: Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), Українська демократично-хліборобська партія (УДХП) [13; 19], Українська партія самостійників-соціалістів (УПСС) [14].

Активна позиція нижчого православного духовенства змусила Генеральний секретаріат ініціювати створення при українському уряді Секретаріату віросповідних справ. 14 липня 1917 р. на засіданні Малої ради обговорювалося питання щодо проєкту нової структури Генерального секретаріату. Пропонувалося доповнити склад уряду такими секретаріатами: військових справ, пошт і телеграфів, шляхів, промисловості, праці та віросповідних справ. На засіданні Малої Ради нову структуру уряду активно відстоювали В. Винниченко та О. Шелухін [9, с. 177]. Але проти проєкту нової структури Генерального секретаріату виступили представники національних меншин в УЦР та в уряді. Зокрема, представники єврейських, польських та російських політичних партій. Негативно оцінювали розширення повноважень Генерального секретаріату й представники російських політичних партій в УЦР. Зокрема, російський меншовик Михайло (Самуїл) Соломонович Балабанов вважав, що «українці занадто багато хочуть на себе взяти» [9, с. 177–178].

Позицію представлених в УЦР п'яти єврейських партій: Бунду (Загального єврейського робітничого союзу у Литві, Польщі та Росії), Єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей Ціон», Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії (ОЄСРП) [«Фарейнікте» - назва ідишем], Єврейської народної партії («Фолкспартей») та сіоністів – активно захищав Моше Рафес, член партії Бунд. Він вважав, що секретаріат віросповідних справ не потрібен. Рафес доводив, що такий орган або «повинен перевести справу відокремлення церкви від держави, ... або, в противнім разі, буде представляти одну пануючу церкву» [9, с. 177].

Аналогічну позицію займали й делегати від польських партій в УЦР. Представник Польського демократичного централу (ПДЦ) В. Рудницький в Малій раді вважав, що замість утворення окремого «Секретаріату віросповідних справ краще утворити відділ по ліквідації їх при Секретаріаті внутрішніх справ» [9, с. 177]. Відсутність єдиної точки зору з цього питання серед представників українських політичних партій та негативна критика делегатів від національних меншин змусила керівні органи Малої ради відкласти на майбутнє розв'язання названої проблеми.

До обговорення зазначеної пропозиції члени УЦР повернулися 21-28 вересня 1917 р., коли у Києві проходив з'їзд народів Росії. Вухвалених форумом постановою ставилася вимога: запровадити федеративний устрій на території колишньої Російської імперії та надати національно-персональну автономію представникам деяких національностей. Окремої уваги заслуговує постанова «Про загальнодержавну та крайові мови». Її четвертий пункт проголошував: «Школа, церква, суд повинні бути відносно мови, як і в усіх інших відношеннях, цілком вільними і керуватись тільки бажанням заінтересованих осіб» [9, с. 309].

До врегулювання деяких питань релігійного життя УЦР повернулася у жовтні 1917 р. 19 жовтня члени фракції сіоністів в УЦР виступили з критикою наказу Секретаріату внутрішніх справ комісарам України у всіх справах, що стосуються до внутрішнього життя євреїв (коробочний збір, обрання рабинів тощо) керуватися вказівками товариша генерального секретаря, що відає єврейськими справами. Представники інших єврейських партій в УЦР не підтримали критику сіоністів, а навпаки, визнали правомірними дії Генерального секретаріату внутрішніх справ [9, с. 352].

7 листопада 1917 р. УЦР ухвалила свій Третій Універсал, який проголошував, що в Українській Народній Республіці (УНР) має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання, право й можливість уживання місцевих мов у відношеннях з усіма установами [9, с. 401].

Лише після ухвалення III Універсалу УЦР український уряд змінив свою думку щодо взаємовідносин між церквою і керівними органами УНР. 15 листопада 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату було прийнято рішення «доручити генеральному писареві скласти проєкт установи при Генеральному секретаріатові особливого управління в справах віри» [17; 18, с. 27; 20].

16 листопада 1917 р. Мала Рада розглянула доповідь Генерального писаря О. Лотоцького «Клерикальні справи», який пропонував створити при Генеральному секретаріаті особливий комітет для підпорядкування релігійними справами УРН. Це була реальна відповідь українського уряду на вимоги особливої наради мирян та духівництва, яка прагнула врятувати православну церкву від зазіхань російського православного собору [9, с. 571].

Після утворення при Міністерстві внутрішніх справ Департаменту сповідань його керівництво намагалося взяти під свій контроль церковне життя на території України [6, с. 15].

Прихід до влади більшовиків в Росії та проголошення УЦР III Універсалу мали значний вплив на становище православної церкви на українських землях. По-перше, у листопаді 1917 р. закінчився період пасивного ставлення лідерів УЦР до внутрішньоцерковних проблем. 15 листопада 1917 р. Мала Рада заслухала доповідь генерального писаря О. Лотоцького про церковні справи й ухвалила створити спеціальний орган, який би взяв під свій контроль церковне життя на території України. Генеральному секретаріату було доручено розробити спеціальний законопроєкт щодо розв'язання цього питання [8].

Православні миряни та духівництво України були прихильниками церковного Собору. 6 (23) грудня 1917 р. для підготовки Собору створено Всеукраїнську православну церковну раду (ВПЦР), яка проголосила себе вищим керівним органом УПЦ та висунула вимогу щодо відбудови незалежної Української церкви [15, с. 166].

Завдяки активній роботі ВПЦР 7 (20) січня 1918 р. у Києві розпочав свою роботу Всеукраїнський православний церковний собор, на якому було заявлено про необхідність підтримати прагнення національно налаштованого духовенства до створення незалежної від РПЦ української церкви. Однак наступ більшовиків на Київ не дозволив його делегатам завершити його роботу. На Соборі прихильники автокефальної церкви України не знайшли підтримки від значної частини делегатів, не підтримали їх і представники УЦР та українського уряду. На думку В. Силантьєва, однією із причин нечіткої позиції УЦР були значні розбіжності серед членів різних фракцій ради щодо характеру церковно-державних відносин в Україні [16, с. 26].

Висновки. Отже, УЦР тривалий час ігнорувала вимоги духовенства України регламентувати релігійне життя на території України. Лише у грудні 1917 р. в січні 1918 р. УЦР створила при Міністерстві внутрішніх справ Департамент ісповідань – перший державний орган [15, с. 57]. Діяльність інших релігійних конфесій майже не розглядалися УЦР та Генеральним секретаріатом.

Список використаної літератури

1. Томос про автокефалію українського православ'я: значення і виклики. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/tomos-pro-avtokefaliyu-ukrainskogo-pravoslavnya-znachennya-i> (дата звернення: 09.06.2021).
2. Ігнатуша О. М. Українська автокефальна церква (1917-1930): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Запоріжжя, 1993. 20 с.
3. Ігнатуша О. М. Українська автокефальна церква (1917-1930): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Харків, 1993. 255 с.
4. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради): навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. Київ: Либідь, 1997. 196 с.
5. Євсєєва Т. М. Російська православна церква в Україні 1917-1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2004. 362 с.

6. Сніда Є. О. Катеринославська єпархія Російської Православної Церкви у суспільно-політичних процесах 1917-1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпро, 2016. 23 с.
7. Сніда Є. О. Катеринославська єпархія Російської Православної Церкви у суспільно-політичних процесах 1917-1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпро, 2016. 208 с.
8. Вісті з української Центральної ради. 1917. 21 берез.
9. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. Т. 1: 4 березня - 9 грудня 1917 р. / упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник) [та ін.]; редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) [та ін.]. К., 1996. 587с.
10. Зінченко А. Л. Липківський Василь Костянтинович. Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Lipkivsky_V_K (дата звернення: 24.06.2021).
11. Поцулко О. А. Еволюція автокефального руху в Україні (1917-1936). Наука. Релігія. Суспільство. 2008. № 2. С. 213–218.
12. Нова рада. 1917. 17 червня. Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/numbers/921/> (дата звернення: 17.06.2021).
13. Програма української партії соціалістів-федералістів. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. Київ, 1992. 94 с.
14. Постанови Першого Всеукраїнського з'їзду самостійників-соціалістів. Київ: Дніпро, 1918. 8 с.
15. Ткачук О. В. Український церковно-православний рух 1917-1920 років. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2004. № 76. С. 165–168.
16. Силантьєв В. І. Влада і православна церква в Україні (1917-1930 рр): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Харків, 2005. 47 с.
17. Центральний держ. архів вищ. органів влади та упр. України (далі ЦДАВО України). Ф. 1063, Оп. 3. Спр. 1. Арк. 77 зв.
18. Киридон А. М. Церква в умовах революційного зламу 1917 року. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8740/1/KiridonA.pdf> (дата звернення: 08.06.2021).
19. Програма української партії соціалістів-федералістів. Київ, 1917. 13 с.
20. Центральний держ. архів вищ. органів влади та упр. України (далі ЦДАВО України). Ф. 1115. Оп.1. Спр. 26. Арк. 6.